

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
5/3 (Aralık/December 2021), 28-37.

Abdullah Cevdet'in Batılılaşmaya Sosyo-Dini Yaklaşımı
Abdullah Cevdet's Socio-Religious Approach to Westernization

İhsan Çapcıoğlu

Prof., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Prof., Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious
Studies, Ankara/Türkiye
E-posta: ihsanapcioglu@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4796-5232

Niyazi Akyüz

Prof., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Prof., Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious
Studies, Ankara/Türkiye
E-posta: niyaziakyuz06@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8806-0849

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 01 Kasım/November 2021
Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Aralık/ December 2021
Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/15 December 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/ Winter-December
DOI: 10.46595/jad.1024042

Cite as / Atıf: Çapcıoğlu, İhsan-Akyüz, Niyazi. "Abdullah Cevdet'in Batılılaşmaya Sosyo-Dini Yaklaşımı". *Journal of Analytic Divinity* 5/3 (Aralık/December 2021), 28-37.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İhsan Çapcıoğlu-Niyazi Akyüz)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Yazar Katkıları / Author Contributions: İhsan Çapcıoğlu % 55, Niyazi Akyüz % 45

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için Batılılaşmayı tek çıkar yol olarak gören Batılılaşma akımına mensup etkili düşünürlerden biridir. O, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi aydınlarına Batı düşüncesinin tanıtılmasında ve bu düşüncenin kökleşmesinde önemli pay sahibi olmuştur. Abdullah Cevdet, Türk toplumunun Batılılaşma hedefini gerçekleştirebilmek için toplumsal içerikli dini naslardan yararlanma yoluna gitmiştir. O, İslami değerlere bağlı bir toplumsal çevrede yetişmiştir. Ancak tahsil hayatını devam ettirmek için İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye'ye geldiğinde kendisini çok farklı bir ortamda bulmuştur. Çünkü o yıllarda Mekteb-i Tıbbiye'de biyolojik materyalist görüşler hâkim durumdadır. Bu düşünceler karşısında bir süre bocalayan Abdullah Cevdet, yakın toplumsal çevresindeki kişilerin etkisiyle biyolojik materyalist görüşlere ilgi duymaya başlamıştır. Bu dönemde, Avrupa'da materyalistlerin öncüleri arasında kabul edilen Ludwig Büchner'in *Natur und Geist* adlı eserinden etkilenmiş ve onu bir süre sonra Türkçe'ye aktarmıştır. Abdullah Cevdet, toplumsal ilerlemenin aracı olarak gördüğü biyolojik materyalizmin insanlara anlatılmasında İslam dininin toplumsal içerikli naslarından faydalanılması gerektiği düşüncesine bu eseri okuduktan sonra varmıştır. O, İslam dininin toplumsal içeriğinden yararlanma hususunda İslam'ın salt dinsel kısmı ile toplumsal kısmını birbirinden ayırarak Müslümanların dikkatlerini ikinci kısma çekmeyi amaçlamıştır. Avrupa'nın medeni toplumları seviyesine ulaşabilmek için Batı'da yaygın olan düşünce akımlarını kendi toplumuna tanıtmaya ve ilim, fen, terakki, çalışma, kadın gibi konulardaki görüşlerini İslami naslarla temellendirmeye çalışmıştır. Cevdet, İslam dininden bir muhalefet aracı olarak da faydalanmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda ülkenin gelişimi ve kurtuluşu önünde en önemli engellerden biri olarak gördüğü II. Abdülhamit'e muhalefet ederek onu eleştirme yoluna gitmiştir. Abdullah Cevdet, aynı zamanda dini, toplumsal ilerlemeyi engelleyici bir faktör olarak da görmüş ve dine karşı tavır geliştirmeye başlamıştır. Bu makalede, Abdullah Cevdet'in söz konusu görüşlerinden hareketle dinin toplumsal ilerleme, muhalefet ve gerileme süreçlerindeki rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Abdullah Cevdet, Batılılaşma, Toplumsal İlerleme, Gerileme.

Abstract

A member of the westernization movement, Abdullah Cevdet was an influential intellectual who thought of westernization as the only way for the wellbeing of the Ottoman Empire. He held an important share in introducing the western thought to the Ottoman and Republic period intellectuals and taking root of this thought. Abdullah Cevdet, in order to realize the westernization aims of Turkish society, he interpreted the Islamic norms. He grew up in an environment faithful to Islamic values. For his continuation of the education, He moved to İstanbul and enrolled Medical school there, he encountered a very different environment. As biological materialist thought was prevalent in the medical school during that time. After a period of adoptation to the new environment, He became interested in biological materialist thought under the influence of close social environment. During this period, he was

influenced by the book *Natur und Geist* written by Ludwid Büchner who is accepted as one of the pioners of materialists in Europe. He translated the book in to Turkish later on. Abdullah Cevdet took the biological materialism as a way to social progress, and after reading that book he came to the point that the Islamic norms could be dealed in telling the biological materialism to people. Abdullah Cevdet, mentioned the religion's social side, separated social side from the shere religious norms and tried to direct the Muslims' attention to the social side. In order to reach the civilised levels of European societies, he worked to introduce the thought movements of the West to his own society and tried to found his own thinking about the science, knowledge, progress, working and women on the basis of Islamic norms. He also dealed Islam as a way of opposition. Within this context, He criticised the Abdulhamit the second whom Abdullah Cevdet saw as one of the most importand obstacles before the progress and wellbeing of the country. At the same time Abdullah Cevdet also thought of religion as a factor obstructing the social progress and started to develop a stance against. In this paper, from the point of views of Abdullah Cevdet, it is aimed the religion's role on social progress, improvement, opposition, and the decline process will be examined.

Keywords: Sociology of Religion, Abdullah Cevdet, Westernization, Social Progress, Decline

Giriş

Türkler, dünyanın farklı coğrafyalarında kurdukları devletlerle yaşam ve hükümlanlık mücadelesi verirken hem farklı medeniyetlerle hem de farklı dinlerle karşılaşmış; bir taraftan medeniyetlerle, diğer taraftan dinlerle kültürel kodları ve ihtiyaçları çerçevesinde ilişkiler kurmuş ve bu ilişkilerde karşılıklı nüfuz mücadelesi içine girmişlerdir. Bu mücadele, dünyanın farklı coğrafyalarında değişen sonuçlar ortaya çıkarsa da en kayda değer olanları Batı medeniyeti ile ilişkilerde gerçekleşmiştir. Türklerin Batı ile karşılaşması, dünya tarihindeki dengeleri değiştirecek ölçüde büyük neticeler ortaya çıkarmıştır. Ancak cihan hâkimiyeti hedefiyle Viyana önlerine kadar ulaşan Osmanlılar, zamanla Batı ile girdikleri askeri mücadelede gerileyip siyasal egemenlikleri tehlikeye girince, sahip oldukları özgüveni de yavaş yavaş kaybetmeye başlamış; Batı'nın üstünlüğünün ve kendisinin mağlubiyetinin sebepleri üzerinde düşünmeye başlamış ve nihayet Batı ile başa çıkabilmek için birçok alanda yenilikler yapmak zorunda kalmıştır. Bu yeniliklerin de sonuç vermemesi üzerine, bir taraftan devletin kurtarılmasına yönelik çeşitli çözümler tartışılırken, diğer taraftan İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi fikir akımları da hızla yayılmaya başlamıştır. Bu akımlar arasında cereyan eden 'ne kadar Batılılaşmalıyız?' ve 'kültürümüzün ne kadarından vazgeçmeliyiz?' mücadelesi, zamanla fikir akımları mücadelesine dönüşmüştür.

Osmanlı'nın gerileme sebeplerinin yanı sıra Batı'yı yakalamak için yapılması gerekenler üzerinde fikirler üreten akımlardan biri de Batılılaşmadır. Bu akıma mensup olan ve Osmanlı'nın kurtulabilmesi için Batılılaşmayı tek çare olarak görenlerin başında ise Abdullah Cevdet (1869-1932) gelmektedir. Abdullah Cevdet'in bu mücadeledeki önemi, toplumun Batılılaşması ve bir toplumsal devrimin gerçekleşmesi için İslamiyet'in toplumsal hayata ilişkin hükümlerinden yararlanma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Batılılaşma akımının güçlü temsilcilerinden olan Cevdet'in, toplumsal bir devrimi gerçekleştirebilmek için İslamiyet'in sosyo-dini hükümlerinden nasıl yararlanmaya

çalıştığını örnekleriyle açıklamak, bu araştırmanın temel problemidir. Bilindiği gibi, Batılı olmayan ve kendi toplumlarını modernleştirme ve Batılılaştırma sancıları çeken toplumların temel karakteristiği, Batı medeniyetinin öncülük ettiği modern bilimsel, ekonomik ve siyasal başarıları yakalamaya çalışmaktır. Ancak hiçbir toplum, bu çaba sırasında kendi kültürel değerlerinden ne kadar uzaklaşacağını öngörememektedir. Buradaki kritik eşik, Batı'yı modelleyen toplumların hem kendi kültürlerine hem de Batılılaşmaya nasıl bir anlam yükledikleridir.

Geçmişte olduğu gibi bugün de toplumsal sorunların sosyo-politik ve dini sebeplerinin doğru bir şekilde teşhis edilmesine yönelik arayışlar, bir taraftan başka toplumlarla ilişkileri sürdürerek bu meselelere çözüm üretme gayretini, diğer taraftan ise üretilen çözümlerin işe yarayıp yaramadığına, yani toplumsal gelişmeye katkısına yönelik bir tartışmayı sürekli gündemde tutmayı gerektirmiştir. Dolayısıyla Batı medeniyetinin gelişim sebeplerini tespit ederek, toplumu benzer bir gelişmişlik düzeyine ulaştırabilmeye yönelik reformist bir yaklaşıma sahip olan Cevdet'in, Osmanlı toplumunda İslami naslardan hareketle geliştirdiği çözümlerin tartışmaya açılması önemlidir. Bu makalede, Abdullah Cevdet'in Batılılaşma ve İslam ilişkisi konusundaki görüşlerinden hareketle, Batılılaşma perspektifinden İslami hükümlere yaklaşımının bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu amaçla ilgili literatür taranmış ve tespit edilen verilerden hareketle yeni bir sınıflama ve çözümlemeye gidilmiştir.

1. Abdullah Cevdet'in Hayatı, Kişiliği ve Eserleri

Osmanlıda Batılı akımların hızla yayılmaya başladığı bir dönemde yaşayan Abdullah Cevdet, kendi ifadesine göre 1869 Arapkir doğumludur; babası Diyarbakır tabur kâtiplerinden Ömer Vasfi Efendi'dir. Hem kadı, hoca ve imam gibi ilmiye sınıfından hem de mutaassıp kişilerden oluşan bir aile çevresinde yetişmiştir. İlköğrenimini Hozat ve Arapkir'de tamamlamış; Ma'muretü'l-Aziz Askeri Rüşdiyesi ile Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ni bitirdikten sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydolmuştur (İnal, 1999, 372). Bu dönemde Tıbbiye'de, Avrupa'dan getirilen kitapların ve eğitimcilerin etkisiyle ortaya çıkan biyolojik materyalist fikirlerin baskın olduğu bilinmektedir (Akgül, 1999, 132). Tıbbiye'ye girdiği döneme kadar dini eğilimleri güçlü bir sosyal çevrede yetişen, dini vecibelerini yerine getiren, hatta gençlik yıllarında Peygamberi öven bir na't-ı şerif bile yazan (Kuran, 1948, 64-65) Abdullah Cevdet, biyolojik materyalist görüşler karşısında bir süre bocalamış ve nihayet Tıbbiye'deki arkadaşlarının etkisiyle bu görüşlere ilgi duymaya başlamıştır (Mardin, 1994, 222).

Henüz genç bir Tıbbiye öğrencisiyken okuduğu, Felix Isnard'ın *Spiritualisme et Matérialisme* [Spiritüalizm ve Materyalizm] adını taşıyan ve dini, toplumsal ilerlemeye engel olarak gören kitabı onun fikirlerini derinden sarsmıştır. Toplumsal ilerleme için ahlaki değerleri zorunlu gören, ancak bu görevi dine değil materyalizme yükleyen bu eserin, Cevdet'in şüpheli yönünü geliştirdiği söylenir (Ülken, 1979, 38). Cevdet'in Tıbbiye yıllarında başlayan zihinsel dönüşümünün meyve vermesi ve görüşlerinin yayılması yönündeki güçlü arzusu, yeni başladığı çevirileriyle biraz daha ete-kemiğe bürünmüş oluyordu. Bu amaçla Cevdet, ilk olarak Ludwig Büchner'e ait olan ve biyolojik materyalist görüşleri halkın anlayacağı bir üslupla aktararak Batı dünyasında büyük ilgi gören *Kraft und Stoff* [Madde ve Kuvvet] adlı kitabın bir bölümünü "Fizyolociya-i Tefekkür" (1890) başlığıyla çevirir (Hanioğlu, 1981, 15). Bu yıllarda şiir yazmaya da başlayan Cevdet, bu

yöndeki edebi çabalarını ‘Tuluat’, ‘Hiç’ ve ‘Masumiyet’ başlıklarıyla ürüne dönüştürmüştür (Ülken, 1979, 243). Özetle; sergüzeştlerle dolu bir ömür süren Cevdet’i dört dönemde ele alabiliriz:

Birinci dönem, dini duygu ve düşüncelerinin etkisinde kalarak yazdığı eserlerin izini taşır. Bu dönem, aynı zamanda Türk ‘parnasyen’¹ şairlerden etkilendiği yıllara karşılık gelir. İkinci dönem, materyalizm düşüncesine kapıldığı Tıbbiye yıllarında yazdığı eserlerle anılmaktadır. Padişaha şiddetli muhalefet ettiği ve hakaretler yağdırdığı bu dönemde Cevdet, Jön Türklerin yayınladığı ‘Osmanlı’ gazetesi sayesinde fikirlerini yazıya geçirme imkânı bulmuş; ayrıca Batılı yazarların eserlerinden çeviriler yapmıştır. Siyasetten uzak kaldığı üçüncü dönemde, başta Gustave Le Bon olmak üzere Lord Byron, L. Buchner ve Le Baron Monoto gibi Batılı yazarların eserlerini Türkçe’ye kazandırmıştır. Bu yıllarda başladığı kültürel faaliyetlerini dördüncü dönemde de sürdüren Abdullah Cevdet, Türk İnkılabını ve Cumhuriyeti desteklemiş; vefat edinceye kadar da ‘İctihad’ dergisini çıkarmaya devam etmiştir (Ülken, 1963, 28).

2. Abdullah Cevdet’te Batılılaşma ve Din İlişkisi

Türklerin Batı ile ilk temasları Akdeniz havzasına yerleşmeleri ile başlasa da, yoğun ilişkiler geliştirmeleri ancak Osmanlılar zamanında başarılabilmiştir. Bu ilişkiler her zaman yapıcı sonuçlar üretmemiş; Türkler özellikle Viyana Kuşatması’na (1683) kadarki siyasi ve askeri mücadelelerde kendilerini Avrupalılardan üstün görmüşlerdir. Bu tarihe kadar girdikleri tüm mücadeleleri kazanmaları, diğer Müslüman devletlerden üstün olmaları, İslamiyet’i en son ve en mükemmel din olarak kabul etmeleri, onları rehavete sürüklemiş ve Batı’yı hafife almalarına neden olmuştur (Coşkun, 1991, 33, 85). Batı’nın bilim ve teknik olarak kendilerinden üstünlüğünü Karlofça antlaşmasıyla fark eden Osmanlılar, bu antlaşma ile ilk defa toprak kaybediyor ve yenilgiyi tadıyorlardı. İlk ıslahat çabaları sonuç vermeyince, özellikle Lale Devri’nde Batı kurumları ve kültürü, Osmanlılar tarafından ciddi ilgi görmeye başlamıştı. Askeri alandaki yenilikler de fayda etmeyince (Lewis, 1991, 48), 18. yüzyıldan itibaren ‘Batılılaşma’ düşüncesi tartışmaya açıldı.

Batılılaşmaya taraftar olanlar ile karşıt olanlar farklı fikirlere sahipti. Bunlardan bazıları Batılılaşmayı; ‘muasır medeniyet seviyesine ulaşmak için başvuru olan bir kurtuluş hamlesi’ (İnan, 1971, 15) ve ‘yurdumuzu kurtuluşa, ileriye, gelişmiş ülke hedefine ulaştıracak tek yol’ (Üçyiğit, 1986, 20) olarak görüyor; bazıları ise ‘Batıya kulluk’ (Doğan, 1986, 196), ‘düzenin yabancılaşması’ (Küçükömer, 1969, 16) ve ‘kendi mukaddeslerini inkâr ederek köleliğe baştan razı olmak’ (Meriç, 1975, 26) şeklinde nitelemelerde bulunuyordu. Batı’yı Avrupa olarak değerlendiren bazıları, Batılılaşmaya olumsuz yaklaşarak ‘garp medeniyetinin hâkim vasfı materyalizmdir’ (Adivar, 1955, 190) düşüncesinden hareketle, Türklerin maneviyatının tehlikeye gireceğini savunuyordu. Batılılaşmaya olumlu yaklaşanlar ise Batı medeniyetini ‘insanlığın manevi gelişiminin özü’ (Sinanoğlu, 1980, 144) olarak görüyordu. Bu düşünce sahipleri Batılılaşmanın tereddütsüz izlenmesi gereken bir yol olduğunu savunuyordu. Elbette Batılılaşma taraftarları arasında da farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Batılılaşmak için Batı’nın sadece bilimsel anlayışını ve teknolojisini

¹ Realizm ve natüralizmin şiirdeki yansıması olan “parnasizm”, 1850’lerden itibaren Fransız romantizminin kesinlikten ve nesnellikten uzak aşırı duygusal diline tepki olarak ortaya çıkmıştır. Parnasizm akımının temelini gerçekçilik fikri oluşturur (Kula, 1996, 121-170). Kendilerini “parnasyen” olarak tanımlayan şairler, romantizmin aksine şiirin gerçekçi olması gerektiğini savunmuşlardır (Akpınar, 2018, 212).

almanın yeterli olduğunu düşünenlerin yanında, bilimsel anlayışı ve teknolojisi ile birlikte sanat, felsefe, hatta ahlak, örf ve adetlerinin alınması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Esasen Batılılaşma yanlıları, 'kısmi Batıcılar' ve 'tam Batıcılar' olarak ikiye ayrılmıştır (Uçar, 1997, 99). Kısmi Batıcıların en önemli temsilcileri arasında yer alan Celal Nuri, medeniyeti teknik ve manevi olarak ikiye ayırmakta; teknolojinin her yerde aynı olduğunu ve Avrupalılaşmaktan başka çare olmadığını ileri sürmüştür. Medeniyetin ikinci boyutunun milli örf ve adetlerin yanında, İslami ahlak anlayışıyla da ilgili olduğunu savunan Celal Nuri, bu konuda ise Avrupa'nın kültüründen uzak durulması gerektiğini belirtmiştir (Celal Nuri, 1331, 472). Tam Batıcıların en önemli temsilcisi ise Abdullah Cevdet'tir.

Abdullah Cevdet 'ikinci bir medeniyet yoktur, medeniyet Avrupa medeniyetidir' diyerek Avrupa'nın üstünlüğünü ve her açıdan örnek alınması gerektiğini vurgular (Cevdet, 1328, 1176). Cevdet, Batı'yı ilim, irfan, güç ve ilerlemenin beşiği olarak görür: "Bu durumda bize düşen Avrupa'ya sevgi beslememizdir. Avrupa bizim düşmanımız değil, olsa olsa ilim irfan yolunda hocamız olur, biz de onun çalışkan ve iyilik bilen öğrencisi oluruz. Biz düşmanımızı yanlış yerde arıyoruz. Bizim düşmanımız; cahilliğimiz, geri kalmışlığımız ve fakirliğimizdir. Bugün biz Avrupa'nın gerisinde kaldıysak bunun sebeplerini araştırmamız gerekir" (Cevdet, 1329, 1983). Abdullah Cevdet, Avrupa'ya husumetle yaklaşılmasını telkin eden Celal Nuri'ye, Avrupa'ya düşmanlık beslemenin güneşe düşmanlık beslemekle aynı anlama geldiğini ifade eder. Bu fikirler, Cevdet'in tam bir Batı hayranı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Abdullah Cevdet, fikirlerini yayma konusunda en büyük desteği, Meşrutiyet döneminde Batıcılık akımını hararetle savunan *İctihad Mecmuası*'ndan görmüştür. *Mecmuu'*nın yazarları arasında İslamiyet'le birlikte diğer dinlere karşı da tavır alan pek çok Batılı pozitivist, filozof ve araştırmacı bulunmaktadır. Söz konusu kişilerin eserleri burada Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır. *Mecmuu'*da, genel olarak dinlerin, özel olarak ise İslamiyet'in, bazı güncel, toplumsal konularda yenileştirilmesi istenmiş ve inanç konularında çeşitli şüphelerle birlikte deizme varacak görüşlere yer verilmiştir (Polat, 2000, 446). Abdullah Cevdet'in din anlayışı üzerinde Pozitivizmin çok büyük etkisi olmuştur. Ona göre dinler eskiden yararlı olsalar da, müspet bir temele dayanmadıkları için, insanlar bilinçlendikçe ve eğitim seviyeleri yükseldikçe tarih sahnesinden silinip gideceklerdir (Hanioglu, 1981, 13).

Abdullah Cevdet'in özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yazdıklarına bakıldığında, Almanya'da Ludwig Büchner'in üstlendiği rolü Türkiye'de kendisinin üstlendiği görülür (Hanioglu, 1981, 129). Ancak o, materyalist görüşlerin yayılması için İslamiyet'teki bazı naslardan faydalanmış ve 'İlim havassın dinidir, din avamın ilmidir' diyerek din ile ilmin birbirine paralel olarak gelişmeyi ve ilerlemeyi sağlamanın gereğini vurgulamıştır (Cevdet, 1912, 65). Cevdet'in Batılılaşma sürecinde dinin nasıl yorumlanacağı konusunda dini naslardan üç şekilde yararlandığı anlaşılmaktadır.

2.1. Toplumsal İlerleme Aracı Olarak Din

Değişim, gelişim, evrim ve devrim gibi kavramlar toplumsal olguların açıklanmasında sıkça kullanılan kavramlar setini oluşturur (Akyüz & Çapcıoğlu, 2008, 377-393). Toplumsal yapının dinamik bileşenleri olan aile, eğitim, ekonomi, devlet ve din gibi temel kurumların bu kavramlarla ilişkisi, özellikle Batılılaşan toplumlarda her zaman tartışmalı olmuştur. Abdullah Cevdet, öncelikle dinin, bir toplumsal ilerleme aracı olarak

değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. Ona göre, biyolojik materyalizmin anlatımında İslam'ın toplumsal içerikli naslarından mutlaka faydalanılmalıdır. Bu kapsamda o, Ludwig Büchner'in "Goril" başlığıyla Türkçe'ye çevirdiği *Natur und Geist* adlı eserini, 'İlim mü'minin kaybolmuş malıdır, onu nerede bulursa alır' meşhur hadisinin bir gereği olarak sunar. Cevdet, İslam'ın toplumsal içeriğinden yararlanmayı düşünürken, salt dinsel kısmı ile toplumsal kısmını birbirinden ayırmayı ve Müslümanların dikkatini ikinci kısma çekmeyi amaçlar. İslam'ın gelişmeyi engellediği yönündeki görüşlere karşı çıkarak, bu iddianın ilk zamanlardaki saf Müslümanlık için geçerli olmadığını ancak Müslüman toplumlar tarafından geliştirilen daha sonraki anlayışlar için doğru olduğunu belirtir.

Abdullah Cevdet, Cenevre'de tanıştığı Muhammed Abduh'un, İslam'ı ilk kaynaklarından ve ilk kuşakların anladığı gibi anlamaya çalışan tezine destek verir ve İslam'ın ilk halinin gelişmeye daha yatkın olduğunu savunur (Uçar, 1997, 149-169). Cevdet'in, İslam dünyasının gelişmeye kapalı olma sebepleri arasında, Müslümanların Hıristiyan Batı dünyasından gelen ilmi ve fikri de olsa hemen her yeniliğe kafasını ve gönlünü kapattığı yönündeki iddialara yer verdiği görülür. Ona göre kendisinin de içinde bulunduğu Batıcılara bu konuda önemli bir görev düşmektedir. Bu görev, İslamiyet'te var olan gelişmeye ilişkin prensipleri arayıp bulmak ve Müslümanların damarlarına yeni bir kan olarak nakletmektir (Cevdet, 1905a, 89).

2.2. Siyasal Muhalefet Aracı Olarak Din

Abdullah Cevdet, ikinci olarak İslam dininden siyasal bir muhalefet aracı olarak faydalanır. Cevdet, II. Abdülhamid'e karşı İslam'dan yararlanmaya, özellikle İslam âlimlerini yanına çekmeye çalışmış ve onları Abdülhamid karşısında muhalefete destek vermeye çağırmıştır. Ayrıca o, tek adam yönetiminin ülkeyi kanunsuz ve düzensiz bir ortama taşıdığını iddia ederek, kanunların üstünde hiçbir güç olmaması gerektiğini belirtmiştir. Jön Türkler ve özellikle Abdullah Cevdet, ülkede meşruti bir idarenin kurulmasını istiyor ve II. Abdülhamid'i bunun önündeki en büyük engel olarak görüyorlardı. Cevdet'i, dini bir muhalefet aracı olarak kullanmaya iten başlıca faktör, İslamiyet'i bizzat meşruti bir idarenin kaynağı olarak görmesidir. Esasen o, Kur'an'da şura ve istişare bir emir olarak bildirildiği halde, bu emre itaat etmediğini düşündüğü Sultan Hamid'i dinsiz ve kâfir olarak niteler. Cevdet, Osmanlı sultanlarının, ülkeyi idare edecek bilgi, beceri ve ruhtan yoksun olduklarını belirtir. Ona göre Osmanlı hanedanlık soyu zamanla bozulmuştur. Cevdet bu bozulmayı, Çerkez cariyelerden ve esirlerden doğan; esir sütüyle beslenen ve harem ağalarının elinde büyüyen hanedan üyelerinden doğan şehzadelere kalıtımsal yollarla geçen kişilik özelliklerine bağlayarak büyük ses getirmiştir (Cevdet, 1905b, 86-87). Böylece o, büyük çoğunluğu Müslüman ve halifeye bağlı olan bir topluma, kendi kültürel kalıplarından türettiği kavramlarla hitap ederek, II. Abdülhamid'e yönelik muhalefetin etkisini artırmaya çalışmıştır. Bu amaçla, Abdülhamid'in meşruyetini tartışmaya açmış, halifelerin seçimle iş başına getirilmesini istemiş ve bu yolla saltanatın kaldırılmasını sağlamaya çalışmıştır (Uçar, 1997, 161).

2.3. Toplumsal Gelişmeyi Engelleyici Bir Faktör Olarak Din

Abdullah Cevdet, üçüncü olarak dini, toplumsal gelişmeyi engelleyici bir faktör olarak değerlendirmiştir. Cevdet, dinlerin süresini doldurduğunu, dolayısıyla yerini akıl ve bilim eksenli bir sisteme bırakması gerektiğini savunmuştur. Bu amaçla o, dönemin aydınlarına, İslam'ı pozitivismle değiştirmek yerine bilimsel kavramları İslami bir içerikle

değerlendirmeyi teklif etmiştir (Hanioğlu, 1997, 136). Akıl ve bilime dayalı bir zihniyeti savunan Cevdet, bu zihniyeti İslam'ın içinden üretmeye çalışır. "Akıl ve bilim, Batı'nın ilerlemesinin en önemli sebebi ve toplumsal gelişmenin anahtarıdır" diyerek, içinde yaşadığı toplumun din anlayışını sert bir dille eleştirir. Ona göre din, hür düşünceye aykırı ve hayallerle dolu bir sistemdir. İnsanlığı mutsuz eden şeyler, din algısı çerçevesinde uydurulan akıl dışı unsurlardır. Mutlu edecek olan ise akıl, ilim ve hürriyettir. İnsanlar batıl fikirlerden uzaklaştığında dertlerinden kurtularak mutlu olmayı başarabilir (Cevdet, 1330, 4071). Cevdet, Müslümanların yaptığı hatalara bakarak, İslamiyet'in gelişmeye engel olan, akıl ve bilim dışı bir din olduğunu ve ivedilikle reforma ihtiyaç duyduğunu savunur.

İslamiyet'i eleştirerek reforme edilmesini isteyen ve bu amaçla materyalist düşünceye dayalı makaleler yazan Cevdet'in fikirleri, asıl tepkiyi Dozy'nin (1908) *Tarih-i İslamiyet* adlı kitabının çevirisinden sonra çeker. Çünkü Dozy bu eserinde Hz. Muhammed'in psikolojik olarak hasta, İslamiyet'in ise Katoliklik gibi dogmatik bir din olduğunu belirtir. Cevdet de bu kitapta 'ifade-i mütercim' başlığıyla Dozy'nin düşüncelerine katıldığını belirten bir yazı yazar. Bu yazı bardağı taşıran son damla olur ve onun tam bir 'din düşmanı' olarak ilan edilmesine ve hakkında reddiyeler yazılmasına yol açar. Cevdet, II. Abdülhamid'in yönetimden ayrılmasının ardından İslam dininden toplumsal muhalefet ya da ilerleme aracı olarak faydalanmaktan vaz geçer ve onu açıkça eleştirmeye başlar. Ancak bu durum, tepkilerden şikâyetçi olmayan Cevdet'in popülaritesini daha da artırır (Hanioğlu, 1981, 326).

Cevdet, dinin akıl ve bilime indirgenmesinden doğan boşluğu fazilet kavramıyla kapatmaya çalışır. Ona göre dinler ahlaki yerleştirecek güce sahip değildir. Allah'a inanmayan bir toplum da faziletli bir şekilde yaşayabilir, ancak fazilete inanmayan bir toplum çöküş sürecine girmiş demektir. Fazilet, başkalarına iyiliğe sevk ederse bu en büyük mutluluktur (Cevdet, 1932, 5691). Din ile ahlaki birbirinden ayırarak ahlakın temelini dine dayandırmanın doğru olmadığını söyleyen Cevdet'e göre, dinler zamanla ortadan kalkacak ve yerini insanlığı yönetecek sağlam ilkelere dayalı gerçek bir ahlak anlayışı alacaktır (Hanioğlu, 1981, 7-8).

Sonuç

Osmanlı devletinin reformlara en çok ihtiyaç duyduğu, ancak hangi reformların yapılacağı ya da sorunların hangi tedbirlerle ve nasıl çözüleceği konusunda önemli anlaşmazlıkların yaşandığı, üstelik imparatorluğun çatırdadığı ve problemlerin art arda patladığı bir dönemde sergüzeştlerle dolu bir hayat süren Abdullah Cevdet, muhafazakâr ve mutaassıp bir çevreden geldiği Tıbbiye'ye büyük hayallerle başlamıştı. Ancak buradaki ideolojik ortam ve o zamanlar okuduğu bazı kitapların rüzgârı, onu bambaşka bir hayat kulvarına sevk etmişti. İmparatorluğun buhranlarla dolu siyasal ve sosyo-kültürel kriz yıllarında o, kendisini büyük ve köklü tartışmaların, radikal kararların ve sosyolojik olarak bir insana çok ağır gelebilecek, muhtemelen de kimliğini kökten tehdit edecek bir kamuoyu tepkisinin ortasında bulmuştu.

Abdullah Cevdet, gerek *İctihad Mecmuası*'nda uzun yıllar yazdığı makaleleri, gerek Dozy'nin *Tarih-i İslamiyet* başlıklı eserini şerhsiz ve izahsız çevirmesi, mütercim önsözünde kitap yazarının İslamiyet aleyhine yazdığı fikirlere katıldığını belirtmesi ve bu tavrının ülkeye yaydığı olumsuz fikirler nedeniyle 'dinsiz' ilan edilmiştir. Hayatının son

zamanlarında bozguncu olarak nitelenmesinden duyduğu rahatsızlık dolayısıyla, özellikle İbnü'l-Emin Mahmut'un yazdığı *Son Asrın Türk Şairleri Ansiklopedisi'*ndeki biyografisine 'dinsiz' yazılmaması için çok çabaladığı, hatta samimi bir Müslüman olduğunu ispat etmek için Hz. Muhammed'i öven bir "Na't-ı Nebevi" bile yazdığı bilinmektedir. Özetle belirtmek gerekirse, muhafazakâr bir aile ve sosyal çevrede çıkılan hayat yolculuğunun dinden uzaklaşmayla son bulan serencamı, en dinamik haliyle Abdullah Cevdet'in hayat hikâyesinde görülmektedir. Nihayet onun hayatı, Türk toplumunun İslam anlayışının yanlış kavramsallaştırmalara dayandığını iddia eden eleştirileri nedeniyle dinsizlikle itham edilmesi ile sonuçlanmış oluyordu.

Kaynakça

- Akgül, Mehmet. *Türk Modernleşmesi ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi, 1999.
- Akpınar, Soner. "Natüralizm (Doğacılık)-Parnasizm". *Batı Edebiyatında Akımlar I*. 199-225. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Akyüz, Niyazi & Çapcıoğlu, İhsan. "Toplumsal Değişme ve Din", ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. 377-393. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2008.
- Nuri, Celal. *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye ve Mukaddesat-ı Tarihiye*. İstanbul: y.y., 1331.
- Cevdet, Abdullah. *Hadd-i Te'dib, Ahmet Rıza Bey'e Açık Mektup*. İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1912.
- Cevdet, Abdullah. *İnsanın Başlangıcı*. *İctihad* No: 342. İstanbul: y.y., 1932.
- Cevdet, Abdullah. *Mutmain Değilim*. *İctihad* No: 52. İstanbul: y.y., 1328.
- Cevdet, Abdullah. *Rahip Jan Meslier*. *İctihad* No: 127. İstanbul: y.y., 1330.
- Cevdet, Abdullah. *Şime-i Muhabbet*. *İctihad* No: 89. İstanbul: y.y., 1329.
- Cevdet, Abdullah. *Teselsül-i Saltanat Meselesi*. *İctihad* No: 6. İstanbul: y.y., 1905b.
- Cevdet, Abdullah. *Une Profession de Foi*. *İctihad* No: 6. İstanbul: y.y., 1905a.
- Coşkun, İsmail. *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1991.
- Doğan, Mehmet. *Batılılaşma İhaneti*. İstanbul: Yazar Yayıncılık, 1986.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Tarih-i İslamiyet*. çev. Abdullah Cevdet. İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1908.
- Hanioğlu, Şükrü. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.
- Hanioğlu, Şükrü. "Garbcılar: Their Attitudes Toward Religion and Their Impact on the Official Ideology of Turkish Republic". *Studia Islamica* 86/2. (1997), 133-158.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 4 Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999.
- İnan, Yusuf Ziya. *Türk Devrim Tarihi. Türkiye'de Batılılaşma Akımı ve İslam'da Batıcı Düşünce*. İstanbul: Akın Yayınları, 1971.

- Kula, Nedim. "Fransız Şiirine Yansıyan Evrensel İlkeleriyle Parnas". *Littera Edebiyat Yazıları*. ed. C. Ertem. 7/121-170. Ankara: Ürün Yayınları, 1996.
- Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki*. İstanbul: Tan Matbaası, 1948.
- Küçükömer, İdris. *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Kapı Yayınları, 1969.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. çev. M. Kıratlı. Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 1991.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1975.
- Polat, Nazım Hikmet. "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/446-448. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Sinanoglu, Suat. *Türk Hümanizmi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.
- Uçar, Ramazan. *Abdullah Cevdet'te Din ve Batılılaşma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Üçyiğit, Ekrem. *Batı ve Doğu Medeniyetleri Arasında Tarih Boyunca Türkiye'de Milliyet, Din ve Devrim, Din ve Biz*. Ankara: İş Matbaacılık, 1968.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1979.
- Ülken, Hilmi Ziya. "Türkiye'nin Modernleşmesi ve Bu Hareketin Öncüleri Olan Türk Düşünürleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (1963), 27-30.